

Василики П. Неофотистос¹ (Соединети Американски Држави)

БУГАРСКИ ПАСОШИ, МАКЕДОНСКИ ИДЕНТИТЕТ ПОТРАГАТА ПО ЕУ-ДРЖАВЈАНСТВО ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА²

Апстракт: Мојот интерес тука е насочен кон етничките Македонци, особено младите, кои тврдат дека не се интересираат дали аплицирањето за бугарски пасош е идеолошки соодветно или не, туку укажуваат на практичните и економските бенефиции што ги нудат бугарските пасоши за своите носители: слобода да се патува без виза во рамките на ЕУ и пристап до поголем број избори во нивниот живот. Случајот на Македонија ни помага да гледаме на документите за идентификација како на предмети што не утврдуваат националност ниту се неизбежни гаранции за припаѓање на (бугарската) нација-држава, и ги сфаќаат државните документациски рутини како рутини што не секогаш произведуваат детерминирани идентитети и граѓани како субјекти.

Клучни зборови: бугарски пасоши, Македонци, идентитет, фетишизација.

БУГАРСКО ДРЖАВЈАНСТВО

комплет легална процедура со матичен број за л. карта и пасош
(реклама во весникот Дневник, 29. 7. 2008)

Огласи за бугарско државјанство, каков што е тој погоре, често се појавуваат во дневниот весник Дневник, којшто има најголем тираж³ и е еден од најчитаните весници во Република Македонија. Македонија, којашто никна како независна нација-држава по распадот на Југославија во 1991 година и се стреми за членство во Европската Унија (ЕУ), има население од околу два милиони луѓе. Според проценките⁴ на бугарскиот амбасадор во Македонија, 60.000 Македонци биле на листата на чекање за бугарско државјанство до крајот на 2007 година, кога Бугарија стана членка на ЕУ, додека на над 10.000 Македонци веќе им биле доделени бугарски пасоши пред тој датум. Различни проценки го заокружуваат бројот на Македонци што

¹ Василики П. Неофотистос е доцент по антропологија при Државниот универзитет на Њујорк, во Бафало. Нејзиното истражување се фокусира на политики на идентитети во Источна Европа. Нејзината e-mail адреса е: neofotis@buffalo.edu.

² Текстот е објавен во списанието *Anthropology Today*, Volume 25, 2009, стр. 19–22.

³ Тиражот на Дневник се движи помеѓу 50.000 и 70.000 копии дневно. Вкупниот број на дневен тираж на весници во државата се движи помеѓу 90.000 и 120.000 копии (види <http://star.dnevnik.com.mk/?section=infoen>).

⁴ Утрински весник, 18 декември 2007 г., www.utrinski.com.mk/?ItemID=08E6758A4AF149429A61D93CEC5742F5

имаат аплицирано за бугарски пасоши на околу 100.000 (Pond 2006), или околу 7,6 проценти од македонското население⁵, иако според некои мои соговорници на теренот бројката може да биде и повисока.

Врз основа на 20 интервјуа извршени во летото 2008 г. со македонски мажи и жени на возраст од 25 до 35 години во главниот град Скопје и во југоисточниот град Струмица, тука ги разгледувам некои од општествените ефекти што бугарското членство во ЕУ ги има врз Македонија и значењето на документите за идентификација за етничките Македонци што се декларираат како Бугари.

Се одлучив да извршам истражување во главниот град бидејќи во Скопје се наоѓа бугарската амбасада во Македонија. Причината за избор на Струмица е затоа што Струмичката Котлина била единствен дел од денешната Република Македонија отстапена на Бугарија со Букурешкиот договор и на тој начин била дел од Бугарија помеѓу 1913 и 1919 година⁶. Моите соговорници ги најдов по усна препорака; исто така им пристапував на апликантите за пасоши што чекаа во долги редици пред бугарската амбасада во Скопје. Оние што се согласија да разговараат со мене главно сакаа да ме известат дека „не се срамаат“ од тоа што аплицирале за бугарски пасоши. Такви тврдења се индикација за афектите што можат да ги предизвикаат документите помеѓу нивните корисници (види Navar-Yashin 2007), за грубите реакции што можат да бидат испровоцирани од аплицирањето за бугарски документи за идентификација и за острите поделби во однос на тоа дали македонски граѓани би требало да имаат бугарско државјанство.

Поради тоа е важно да се забележи дека овде јас не се интересирам за случајот на етнички Македонци што се спротивставуваат на аплицирањето за бугарски пасоши затоа што сметаат дека вакво дело го поткопува македонскиот национален идентитет и територијален интегритет и ја олеснува бугарската културна и политичка доминација врз Македонија. Стравувањата дека апликациите за бугарски пасоши претставуваат национален безбедносен ризик произлегуваат од историската заднина на бугарските обиди да се бугаризира Македонија во крајот на 19 и почетокот на 20 век (Andonov-Poljanski 1985, Hoppe 1986, Perry 1998, Tomasevich 2001) и од тековниот спор во врска со македонскиот јазик (Friedman 1999, Mahon 2004, Shea 1997), којшто бугарската држава сè уште го смета како дијалект на бугарскиот. Случајот на Македонците бугарофили што аплицираат за бугарски пасоши е надвор од доменот на овој текст.

Мојот интерес тука е насочен кон етничките Македонци, особено младите, кои тврдат дека не се интересираат дали аплицирањето за бугарски пасош е идеолошки соодветно или не, туку укажуваат на практичните и економските бенефиции што ги нудат бугарските пасоши за своите носители: слобода да се патува без виза во рамките на ЕУ и пристап до поголем број избори во нивниот живот.

⁵ Според државниот попис на населението од 2002 г., етнички Македонци има 1.297.981 или 64,1 % од вкупното население на државата од 2.022.547 луѓе. Албанците претставуваат 25,17 % (509.083), Турци има 3,85 % (77.959), Роми 2,66 % (53.879), Срби 1,78 % (35.939), Босанци 0,84 % (17.018), Власи 0,48 % (9.695), додека 1,04 % (20.993) од населението се наведени во „други“ групи (види Државен завод за статистика, Република Македонија: http://www.stat.gov.mk/pdf/kniga_13.pdf).

⁶ За бугарската окупација на Македонија, види Miller 1975.

Случајот на Македонците што ги инструментализираат бугарските претензии на нивниот македонски идентитет и аплицираат за бугарски пасоши за да постигнат свои цели го проширува научниот интерес за личните документи и тенденцијата за поврзување на формите на лична идентификација со државниот надзор и контрола. На пример, некои научници (меѓу другите Appadurai 1996, Caplan, Torrey 2001, Cohn, Dirks 1988, Scott 1998, Torrey 2000, Trouillot 2003) утврдиле дека со издавање на документи за идентификација, и пошироко со писмена документација, државата создава граѓани како субјекти чии активности и места на движење може одблиску да ги следи и набљудува. Како што тврдам тука, случајот на Македонија ни помага да ги разбереме начините преку кои општествените актери ја користат личната документација за да го предизвикаат државното производство на детерминирани идентитети и влијанието врз секојдневниот живот на граѓаните, а во исто време откриваат нови идентитети за себе како граѓани на Европската Унија.

Документи за идентификација и пропаднатата држава

Само етнички Македонци (не Албанци, Срби и припадници на други етнонационални заедници во Македонија) се квалификувани да аплицираат за бугарско државјанство. Бугарската влада⁷ исто така ги смета за Бугари илјадниците Македонци што живеат во Албанија, како и Гораните⁸ во Косово и Албанија. Според бугарското Министерство за правда⁹, условите за аплицирање за населението во Македонија вклучуваат предавање на следната документација во бугарската амбасада во Скопје или во бугарскиот конзулат во Битола: здравствено уверение, сертификат што потврдува дека апликантот нема криминално досие и документ, како што е извод од матична книга на родените или пасош, што сведочи дека има најмалку еден родител со бугарско потекло. Во друг случај, Државната агенција за Бугарите во туѓина може да издаде¹⁰ сертификат за бугарска националност по барање; претпоставка тука е дека „етнички Македонец“ всушност значи „етнички Бугарин“. Апликантите се исто така задолжени да потпишат изјава во којашто тврдат дека се Бугари.

Сепак, во пракса процедурата е многу полабава, и поради тоа поттикнува голем број апликанти. Според моите соговорници што немаа никаква документација за да го докажат бугарското потекло на еден од своите родители (или некои блиски роднини), некои македонски нотари, овластени од страна на бугарската амбасада во Македонија за пополнување и класифицирање документација, често користеле лажни информации, како што се адреси на живеење и имиња на фиктивни пред-

⁷ Некои бугарски антрополози ги користат своите професионални квалификации со цел да ја поддржат агендата на бугарската држава за докажување дека Македонците се Бугари, додека други ја критикуваат таа работа. Види, на пример, Култура: <http://www.kultura.bg/print.php?id=15149>. Благодарна сум на анонимен рецензент за оваа точка. Исто така ѝ заблагодарувам на Марија Којнова за споделување на нејзините сфаќања во врска со дебатата во списанието Култура.

⁸ Гораните се словенски муслимани, кои зборуваат смеса од македонски, српски, хрватски и арапски, и живеат во некои планински предели во Косово и Албанија преку шарпланинскиот венец во западна Македонија (види Poulton 1995).

⁹ www.justice.government.bg/new/Pages/Structure/Default.aspx?evntid=VfQoGGFqeGc%3d

¹⁰ Види исто www.iwpr.net/?p=bcr&s=f&o=242497&apc_state=henibcr2005

ци во Бугарија, пред да ги поднесат апликациите во бугарската амбасада за официјално одобрение. Во повеќето случаи, процедурата траела од три до пет години и често зависела од големината на митото што апликантите го плаќале на посредници и бирократи што ги обработувале апликациите со цел да се забрза процедурата (покрај напорите од страна на бугарската и македонската држава да се борат против корупција). Целокупните трошоци изнесувале неколку стотици евра. На етнички Македонци им е дозволено да имаат двојно државјанство, и тие, на кои им е доделен бугарски пасош, не мора да се откажат од нивното македонско државјанство.

Кои се причините за луѓето да се решат да аплицираат за бугарско државјанство? Повеќето од моите соговорници рекоа дека биле разочарани од политичарите¹¹ и фрустрирани од недостигот на можности за вработување во државата. Овие аргументи стануваат поинтензивни кога се зборува за цврстите општествени мрежи и за политичкиот непотизам, кои се вмешуваат од дипломирањето до барањето работа. Во исто време, слично и на други постсоцијалистички општества (како пример види Bugawoy, Verdery 1999), Македонија е сведок на постепена трансформација на општествените вредности и идеали. И покрај големата нагласка на високото образование и чиновничкото вработување, сепак припадниците на новата капиталистичка класа воведуваат нови видови на потрошувачка што се концентрираат на купувањето и екстравагантното изложување на западни потрошувачки добра, како што се скапи автомобили и увезена марка на облека. Овие видливи несогласувања во стандардот на живеење помеѓу тоа што се има и се нема играат важна улога во формирање на распространета дебата за корупција. Според зборовите на Гордана, немажена 26-годишна жена, која работела како дадилка во Скопје:

Гледаш како е во Македонија, или имаш пари или немаш, нема средина. Ги имаш ли видено огромните куќи во Бардовци? Тие се куќи на Македонци. Мислам, како изградиле вакво нешто? Реално, со просечна плата, нема шанса тоа да се случи.

Моите соговорници, во рамките на оваа конструкција, современата држава ја замислуваат како пропаднато битие, неспособно да се соочи со потребите на нејзините граѓани (види исто Gupta 1995). Луѓе со работнички занимања беа особено гласни критичари на општествено-политичкиот ред во државата. Дарко, на пример, оженет 30-годишен работник во супермаркет во Скопје, аплицирал за бугарски пасош три години пред ние да се запознаеме. Тој вели:

Што ми нуди оваа држава? Дипломирав економија и не можам да добијам работна освен ако имам врски. Работам во саботна и недела, само два дена одмор имам во месецот, и за што? Мојата плата е 8000 денари [околу 140 евра]. И имаш ли време да излезеш, да пиеш кафе? Немаш. Да платиш струга? Да купиш нешто да ојстаниш? Што да се прави? Јас ја сакам Македонија, но која немаш нешто позитивно да те привлече да ојстаниш...

Фрустрацијата на Дарко е широко споделена од страна на младите во Македонија, дури и помеѓу луѓе со канцелариско вработување. Земете го примерот

¹¹ За дискусија околу клишето „политиката е курва“ во Македонија, види Neofotistos 2009; за споредби со Босна, види Helms 2007, Grandits 2007.

на Јана, неодамна вработена наставничка во основно училиште, којашто чувствуваше несигурност во однос на работното место, особено во периодот пред парламентарните избори во летото 2008 година поради можноста нова политичка партија да дојде на власт и да ја замени со некој од своите приврзаници. Кога разговарав со неа, таа ја изрази својата разочараност во врска со отсуството на остварливи алтернативи:

Немаш други избор, односно трет избор не постои, односно или аплицираш да излезеш од Македонија, да протестираш додека си во странство, или остануваши тука, и ако не познаваш некој да те вработи, да те бутне да кажаме, дури и да имаш квалификации, сèшто тоа е за ништо!

Како што забележаа некои мои соговорници, нивоата на корупција се толку високи во државата што прашањето што треба да се постави не е зошто луѓето аплицираат, туку зошто луѓето не би аплицирале за бугарски пасоши. За Билјана, омажена жена во нејзините доцни 20-ти години, која работи како продавачка во продавница во Струмица: „Приказните за луѓе кои аплицираат за бугарски пасоши веќе со месеци се во медиумите. Што има направено државата за да осигури ова да не се случува? Ништо? Дури и политичари¹² имаат бугарски пасоши, зошто и јас да не аплицирам?“ За Билјана, одлуката да аплицира за бугарски пасош е очигледна сама по себе – едноставно здрав разум.

Во исто време, и покрај распространетото незадоволство во државата, бугарските пасоши наводно немаат никаква врска со македонското државјанство и етнонационална идентификација, и не претпоставуваат бугарска етнонационална припадност. Како што кажа 29-годишната Маре: „Документите имаат вредност само на хартија. Јас сум Македонка, па што ако имам бугарски пасош?“ Нејзиното мислење го потврдува 32-годишниот Славко, таксист во градот Струмица, кој е оженет, со две деца: „Не е важно [тоа што имам аплицирано за бугарски пасош], јас секогаш ќе бидам струмичанец!“

На тој начин, поседувањето на неколку документи за идентификација нема допирна точка со поседувањето на неколку етнонационални идентитети. Аплицирањето за бугарски пасош не подразбира откажување од македонскиот идентитет, а поради тоа моите соговорници гледаат на аплицирањето за пасоши како на нешто целосно оправдано и разумно. За понатаму да разгледам како аплицирањето за бугарски пасоши станува здраворазумски оправдано¹³ во Македонија, ќе се свртам кон значењата на овие пасоши за етничките Македонци.

Фетишизацијата на бугарските пасоши

Соодветно на истражувањата за врската помеѓу документите за идентификација и еманципацијата (на пример Carlan, Torrey 2001), повеќето луѓе со кои раз-

¹² Билјана се повикува на Љупчо Георгиевски [Ljupčo Georgievski], поранешен водач на политичката партија ВМРО-ДПМНЕ и македонски премиер помеѓу 1998 и 2002 година (забележете дека Георгиевски користи симбол врз „с“ кога си го пишува името, што е бугарски, не македонски начин на пишување). (Забелешка на Редакцијата: всушност разликата е во пишувањето на името со кирилично писмо при што македонскиот начин е Љупчо, а поранешниот претседател на ВМРО-ДПМНЕ го користи бугарскиот начин за да си го напише името, односно Љубчо).

¹³ За антропологијата како „наука на здравиот разум“ види Herzfeld 2001.

говарав го нагласија чувството на еманципација за носителот на бугарски пасош. Марија, на пример, немажена жена во нејзините 20-ти години од Струмица, пристигнала во Скопје во потрага по работа кратко време откако дипломирала педагогија. Таа смета дека би можела да работи како учителка само доколку има врски или доколку потплати некои корумпирани бирократи со големи суми пари, па заради тоа одлучила да аплицира за бугарски пасош. За неа:

Не е важно дека аплицираш за бугарски пасош, ќе го добиеш за да одиш во друга држава. Ти си помокен ако имаш пасош, одиш во Швајцарија и твoјаш си тазга. Што можеш да правиш? Да се бориш за животи.

Повеќето мои соговорници спомнаа дека бугарските пасоши им обезбедуваат пат до бројни и подобри опции во животот, како што е пристап до поевтино високо образование во Бугарија, правото да патуваат во Европа без виза и можноста да купат потрошувачки добра (автомобили и облека, на пример) за поевтини цени во Бугарија отколку во Македонија поради пониските даноци. Тие што имаат или се во потрага по работа што бара често патување надвор од Македонија, како што се возењето камион или работењето со македонски невладини организации, сметаа дека поседувањето бугарски пасош е практично и би можело да им ги зголеми шансите за вработување.

Во исказите на луѓето со коишто разговарав, бугарските пасоши претставуваат фетишизирани предмети. Дискутирајќи за фетишизацијата на документите за идентификација, ја следам употребата на поимот фетиш на Гордило во неговата анализа на аргентинската државна власт и мислењата на домородните луѓе во однос на документите за идентификација. Надоврзувајќи се на дискусијата за фетишизам на стоките на Маркс, Гордило објаснува: „Многу луѓе ги претвораат своите документи во репрезентација на државјанство, кои, иако се здобиваат со својата моќ од државата, добиваат сила сами по себе. И начинот на означување (документот за идентификација) се здобива со својата важност по цена на тоа што го означува, мрежата на односи и права содржани во националните форми на припадност“ (Gordillo 2006: 173). Покрај тоа што историските околности во врска со стекнување на бугарски и аргентински документи се различни, и етничките Македонци, спротивно од аргентинските домородци, се колебаат да откријат дека се здобиле со документи за државјанство, паралелите помеѓу двата случаи се доста впечатливи и ме поттикнуваат да го искористам поимот фетиш во овој текст.

Конкретно, бугарските пасоши за моите македонски соговорници претставуваат ЕУ-државјанство; да ја искористам дефиницијата за фетиш на Питер Пелс: „тоа (тие) е (се) доказ(и) за *духови* на нештата“ (Pels 1997: 112, додадена нагласка; исто види Pietz 1993). Како фетишизирани предмети, бугарските пасоши во нивната материјалност ја апсорбираат вредноста креирана од општествени, економски и политички односи што Бугарите како државјани на држава членка на ЕУ ги уживаат во меѓународната сцена. Со ова се предлага дека во глобалниот контекст на политички и економски неправди се имплицира погрешно перципирање, како што Жижек (Žižek 1997: 100) го нарекува „фетишистичко погрешно препознавање“, на фетишизацијата на бугарските пасоши: „својството што е едноставно ’одразено одредување’ на предметот [...] е погрешно перципирано како неговото ’природно’ својство“ (ibid.).

Некои Македонци погрешно разбирајќи ги граѓанските права на ЕУ, сакајќи директно да пристапат кон општествено-економските можности што моментално им се недостапни во државата, се во потрага по бугарските лични документи. Овие

документи се здобиваат со својата важност поради членството на бугарската држава во ЕУ и поради неуспехот на македонската држава да излезе во пресрет на граѓанските потреби за учество во светот надвор од границите на Македонија. Со други зборови, бугарските пасоши го подобруваат статусот на некои македонски граѓани, и тие стануваат граѓани на Европа, поврзани со Западот (за конструкциите за Западот во Македонија, види Neofotistos 2008).

Моќта што некои етнички Македонци им ја припишуваат на бугарските пасоши е преплетена со отуѓување од граѓанските права што, како што забележува Гордило (Gordillo 2006), е исто така вклучено во фетишизацијата на документите за идентификација помеѓу Тоба (Toba) и Вичи (Wichi), домородни народи во аргентинското Чако (Chaco). Но, додека фетишизацијата на лични документи во Аргентина е резултат на долга историја на отуѓување на домородните народи од државно доделените граѓански права, етничките Македонци отсекогаш биле граѓани на македонската држава.

Сепак, за моите соговорници нискиот стандард на живеење и наметнувањето на строг визен режим во Македонија се во целосно спротивставување со високиот стандард на живеење и можноста да се патува слободно, погодности што ги уживаат граѓаните на државите членки на ЕУ, со што јасно се маркира поделеноста помеѓу граѓаните и неграѓаните на Европа. Како некои припадници на заедниците Тоба и Вичи, што го гледаат нивното отуѓување од документите за идентификација како главна причина за нивните тешкотии во Аргентина, некои Македонци го гледаат немањето ЕУ-документи за идентификација како основен фактор што ги кочи нивните можности за подобар живот.

Исто така, иако тие не израснале под социјалистички режим, повеќето луѓе со коишто разговарав, исто како Македонците што припаѓаат на постарите генерации, изразија носталгија – тоа што Херцфелд (Herzfeld 1997) го нарекува „структурна носталгија“ – за престижот што го уживала поранешна Југославија на меѓународната сцена. Носталгијата за југословенската истакната позиција во хиерархијата на нации-држави е зголемена поради македонската слаба позиција во глобалниот општествено-економски ред и тековните спорови со Бугарија, Србија и Грција во врска со постоењето на македонски јазик, црква и идентитет (како пример види Dobrković 1999, Drezov 1999, Friedman 1999, Shea 1997). Во овој контекст, некои етнички Македонци гледаат на бугарските пасоши како на алатка за враќање на престижот што го уживале како граѓани на поранешната Југославија и за пронаоѓање на своето постоење на глобалната сцена како граѓани на ЕУ¹⁴.

¹⁴ Напорите да се промовира сликата за Македонија како модерна и суштински европска држава, којашто треба да се третира како еднаков партнер на ЕУ, исто така вклучуваат утврдување на врски помеѓу современите Македонци и Хунзуктите, кои живеат во планините Хинду Куш во Пакистан и тврдат дека се потомци на Александар Македонски. Ваквите напори треба да се гледаат како реакција на грчките обиди за докажување на врските помеѓу современите Грци и Калаша, кои исто така живеат во северен Пакистан и веруваат дека се потомци на Александар Македонски. За детална дискусија за основите на националистичката историографија, која промовира европски идентитет и модернистички проект што е всушност вкоренет во Истокот, види Neofotistos (n.d.).

Заклучок

Моето проучување на етнички Македонци што ги користат бугарските претензии за нивниот македонски идентитет за сопствени цели во никој случај не е исцрпено, и се надевам дека ќе споведам понатамошни истражувања на оваа тема во блиска иднина. Дискусијата за импликациите за македонската и бугарската држава, како и пошироки теоретски импликации за антрополошките сфаќања на државата се надвор од доменот на овој текст.

Но тоа што произлегува од дискусијата погоре е дека, како последица на бугарското пристапување во Европската Унија, некои луѓе со етничко македонско потекло ги третираат бугарските пасоши како фетишизирани предмети, т.е. моќни предмети што го одржуваат ветувањето за менување на животот на Македонците со тоа што им понудуваат пристап кон општествено-економски можности што се веќе достапни за граѓаните на државите членки на ЕУ.

Со аплицирање за (и со добивање) бугарски пасош, некои етнички Македонци градат нови животни избори за себе надвор од границите на македонската држава и пронаоѓаат нови идентитети како граѓани на ЕУ во глобалниот контекст на политички и економски нееднаквости.

Според тоа, случајот на Македонија ни помага да гледаме на документите за идентификација како на предмети што не утврдуваат националност ниту се неизбежни гаранции за припаѓање на (бугарската) нација-држава, и ги сфаќаат државните документациски рутини како рутини што не секогаш произведуваат детерминирани идентитети и граѓани како субјекти.

Користена литература:

- Andonov-Poljanski, H. 1985. Documents on the struggle of the Macedonian people for independence and a nation-state. Skopje: Kultura.
- Appadurai, A. 1996. Modernity at large: Cultural dimensions of globalization. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bougarel, X. et al. (eds) 2007. The new Bosnian mosaic: Identities, memories and moral claims in a post-war society. Farnham: Ashgate Publishing.
- Burawoy, M., Verdery K. (eds) 1999. Uncertain transition: Ethnographies of change in the postsocialist world. Lanham, MD: Rowman.
- Caplan, J., Torpey, J. (eds) 2001. Documenting individual identity: The development of state practices in the modern world. Princeton, NJ. Princeton UP.
- Cohn, B., Dirks, N. 1998. Beyond the fringe: The nation state, colonialism, and the technologies of power. Journal of Historical Sociology 1(2): 224–229.
- Dobrković N. 1999. Yugoslavia and Macedonia in the years 1991–6: From brotherhood to neighborhood. In Pettifer, J. (ed.) The new Macedonian question, London. Macmillan, стр. 79–95.

- Drezov, K. 1999. Macedonian identity: An overview of the major claims. Bo: Roudometof, V. (ed.) *The Macedonian question: Culture, historiography, politics*, New York: Columbia UP, стр. 47–59.
- Friedman, V. A. 1999. The modern Macedonian standard language and its relation to modern Macedonian identity. Bo: Roudometof, V. (ed.) *The Macedonian question: Culture, historiography, politics*, New York: Columbia UP, стр. 173–206
- Gordillo, G. 2006. The crucible of citizenship: ID-paper fetishism in the Argentinean Chaco. *American Ethnologist* 33(2): 162–176.
- Grandits, H. 2007. The power of ‘armchair politicians’: Ethnic loyalty and political factionalism among Herzegovinian Croats. Bo: Bougarel, X. et al. 2007, стр. 101–22.
- Gupta, A. 1995. Blurred boundaries: The discourse of corruption, the culture of politics, and the imagined state. *American Ethnologist* 22(2): 375–402.
- Helms, E. 2007. “Politics is a whore”: Women, morality, and victimhood in post-war Bosnia-Herzegovina. Bo: Bougarel, H. et al. 2007, стр. 235–254.
- Herzfeld, M. 1997. *Cultural Intimacy: Social poetics in the nation-state*. New York: Routledge.
2001. *Anthropology: Theoretical practice in culture and society*. Malden, MA: Blackwell Publishers.
- Hoppe, H.-J.. 1986. Bulgarian nationalities policy in occupied Thrace and Aegean Macedonia. *Nationalities Papers* 14(1-2): 89–100.
- Mahon, M. 2004. The Macedonian question in Bulgaria. *Nations and Nationalism* 4(3): 389–407.
- Miller, M.L. 1975. *Bulgaria during the Second World War*. Stanford: Stanford UP.
- Navaro-Yashin, Y. 2007. Make-believe papers, legal forms and the counterfeit: Affective interactions between documents and people in Britain and Cyprus. *Anthropological Theory* 7(1): 79–98.
- Neofotistos, V.P. 2008. ‘The Balkans’ Other within’: Imaginings of the West in the Republic of Macedonia. *History and Anthropology* 19(1): 17–36.
2009. Rethinking ‘make do’: Action ‘from the side’ and the politics of segmentation in the Republic of Macedonia. *American Ethnologist* (36)1: 137–148.
- (n.d.) ‘Going home to Pakistan: The production of European identity in post-socialist Macedonia’. Необјавена статија.
- Pels, P. 1997. The spirit of matter: On fetish, rarity, fact and fancy. Bo: Spyer, P. (ed.) *Border fetishisms: Material objects in unstable spaces*, New York: Routledge, стр. 91–121.
- Perry, D. M. 1998. *The politics of terror: The Macedonian liberation movement 1893-1903*, Durham NC: Duke UP.
- Pietz, W. 1993. Fetishism and materialism: The limits of theory in Marx. Bo: Apter, E., Pietz, W. (eds) *Fetishism as cultural discourse*, Ithaca, Cornell UP, стр. 114–151.

- Pond, E. 2006. Endgame in the Balkans: Regime change, European style. Washington DC: The Brookings Institute.
- Poulton, H. 1995. Who are the Macedonians? Bloomington Indiana UP.
- Scott, J. 1998. Seeing like a state. New Haven, CT: Yale University Press.
- Shea, J. 1997. Macedonia and Greece: The struggle to define a new Balkan nation. Jefferson, NC. McFarland.
- Tomasevich, J. 2001. War and revolution in Yugoslavia, 1941-1945. Occupation and collaboration. Stanford: Stanford UP.
- Torpey, J. 2000. The invention of the passport: Surveillance, citizenship, and the state. Cambridge: Cambridge UP.
- Trouillot, M.-R. 2003. Global transformations: Anthropology and the modern world. New York: Palgrave.
- Žižek, S. 1997. The plague of fantasies. New York: Verso.